

IQTISODIY TANLOV VA CHEKLANGAN RESURSLAR MUAMMOSI

Samiyev Mirkamol Amridin o'g'li

Samarqand iqtisodiyot va Servis instituti

"Iqtisodiyot nazaryasi" kafedrası assistenti

samievmirkamol@gmail.com

Hamidov Dobilmurod Majid o'g'li

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

Buxgalteriya hisobi va menejment

fakulteti talabasi

kdobilmurod@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada iqtisodiyot nazariyasining asosiy muammolaridan biri – cheklangan resurslar va shu sharoitda iqtisodiy tanlov masalalari tahlil qilinadi. Ma'lumki, insoniyat ehtiyojlari cheksiz, ammo ularni qondirish uchun zarur bo'lgan resurslar cheklangan. Aynan shu ziddiyat iqtisodiyot fanining asosiy sababi hisoblanadi. Maqolada resurslarning cheklanganligi nimani anglatishi, iqtisodiy tanlov qanday amalga oshirilishi, imkoniyatli xarajat tushunchasi va uning ahamiyati o'rganiladi. Shuningdek, har bir inson, har bir firma va har bir davlat qanday qilib cheklangan resurslardan eng samarali foydalanish masalasini hal qilishi haqida fikr yuritiladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, iqtisodiy tanlov muammosini to'g'ri tushunmasdan turib, na shaxsiy moliya, na biznes, na davlat siyosatini to'g'ri yuritish mumkin emas.

Kalit so'zlar: cheklangan resurslar, iqtisodiy tanlov, imkoniyatli xarajat, ehtiyojlar, samaradorlik, resurslarni taqsimlash.

Kirish

Iqtisodiyot fani nimani o'rganadi? Ko'pchilik bu savolga "pul", "bozor", "bank", "savdo" kabi javoblarni beradi. Aslida esa iqtisodiyot fani bir juda oddiy, ammo muhim muammoni o'rganadi – cheklangan resurslar sharoitida cheksiz

ehtiyojlarni qanday qondirish mumkin. Har bir insonning xohish-istaklari, ehtiyojlari cheksizdir. Bir ehtiyoj qondirilsa, darhol ikkinchisi paydo bo'ladi. Biz har doim ko'proq, yaxshiroq va sifatliroq narsalarni xohlaymiz. Ammo bu xohish-istaklarimizni qondirish uchun zarur bo'lgan resurslar – vaqt, pul, mehnat, yer, xomashyo, texnika – cheklangan. Hech bir inson, hech bir firma, hech bir mamlakat istagan hamma narsaga ega bo'la olmaydi. Aynan shu oddiy haqiqat – ehtiyojlarning cheksizligi va resurslarning cheklanganligi o'rtasidagi ziddiyat – iqtisodiyot fanining asosini tashkil qiladi. Ushbu maqolaning maqsadi – aynan shu muammoni tahlil qilish, iqtisodiy tanlov nima ekanligini va har bir tanlovning imkoniyatli xarajatga ega ekanligini ko'rsatishdir.

Adabiyotlar sharhi

Cheklangan resurslar va iqtisodiy tanlov muammosi iqtisodiyot fanining paydo bo'lishidan boshlab o'rganilib kelinmoqda. Shotland olimi Adam Smit o'zining "Xalqlar boyligi" asarida resurslardan samarali foydalanish masalasini ko'targan. Ingliz iqtisodchisi Tomas Maltus esa aholi sonining o'sishi va resurslarning cheklanganligi o'rtasidagi ziddiyat haqida yozgan. XIX asrda ingliz iqtisodchisi Lionel Robbins iqtisodiyot faniga eng mashhur ta'rifni bergan: "Iqtisodiyot – bu cheksiz ehtiyojlar va cheklangan resurslar o'rtasidagi munosabatni o'rganuvchi fan". XX asrda amerikalik iqtisodchi Pol Samuelson o'z darsligida bu muammoni batafsil yoritgan. Shuningdek, imkoniyatli xarajat tushunchasini rivojlantirishda avstriyalik iqtisodchi Fridrix fon Vizyer va amerikalik iqtisodchi Jeyms Byukenen katta hissa qo'shgan. O'zbekistonlik iqtisodchilardan Sh.Shodmonov va [T.Jo'rayev](#) o'z darsliklarida bu masalaga alohida e'tibor qaratgan. Umuman olganda, cheklangan resurslar muammosi iqtisodiyot nazariyasining eng asosiy va eng muhim masalalaridan biri hisoblanadi.

Metodologiya

Ushbu tadqiqotda asosan nazariy tahlil va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Birinchi navbatda, cheklangan resurslar va iqtisodiy tanlov tushunchalarining mazmuni ochib berildi. Buning uchun konseptual tahlil metodi qo'llanildi. Ikkinchidan, iqtisodiy tanlovni tushuntirishda kundalik hayotdan oddiy

misollar keltirildi. Bu misollar orqali mavhum tushunchalarni real hayot bilan bog'lash imkoniyati yaratildi. Uchinchidan, imkoniyatli xarajat tushunchasini tahlil qilishda qiyosiy yondashuvdan foydalanildi – har bir tanlovning narxi boshqa imkoniyatlardan voz kechish ekanligi ko'rsatildi. To'rtinchidan, deduktiv usul qo'llanildi – umumiy qoidadan (resurslar cheklangan) xususiy xulosalar (har bir tanlovning narxi bor) chiqarildi. Tadqiqot davomida murakkab formulalar va grafiklardan foydalanilmadi, chunki maqsad – bu muhim iqtisodiy tushunchani ilmiy asosda tahlil qilish edi.

Tahlil va natijalar muhokamasi

Iqtisodiy tanlov muammosining mohiyatini tushunish uchun avvalo "cheklangan resurslar" tushunchasining mazmunini ochib berish maqsadga muvofiq. Resurslar – bu insoniyat ehtiyojlarini qondirish uchun foydalaniladigan barcha vositalardir. Ular tabiiy resurslar (yer, suv, havo, minerallar), mehnat resurslari (insonning jismoniy va aqliy qobiliyatlari), kapital resurslari (mashinalar, uskunalar, binotlar, infratuzilma) va tadbirkorlik qobiliyatiga bo'linadi. Ushbu resurslarning barchasi cheklangan. Dunyoning ko'plab mintaqalarida toza ichimlik suvi, qishloq xo'jaligi uchun yaroqli yerlar, foydali qazilmalar yetishmaydi. Insoniyat ehtiyojlari esa cheksizdir. Bu ikki qarama-qarshilik o'rtasida iqtisodiyot fani vujudga kelgan va rivojlanib bormoqda.

Kundalik hayotdan oddiy bir misolni olaylik. Sizning cho'ntagingizda 100 000 so'm bor. Siz ikkita narsani xohlaysiz: kinoga borish (chiptasi 50 000 so'm) va yangi kitob sotib olish (narxi 50 000 so'm). Ikkalasiga ham pulingiz yetadi, chunki $50+50=100\ 000$. Siz ikkalasini ham qila olasiz. Hech qanday muammo yo'q. Ammo faraz qiling, kinoga borish 70 000 so'm, kitob esa 70 000 so'm. Ikkalasi birga 140 000 so'm. Sizning 100 000 so'mingiz ikkalasiga ham yetmaydi. Endi nima qilasiz? Siz tanlov qilishingiz kerak. Yoki kinoga borasiz, yoki kitob sotib olasiz, yoki biror boshqa narsa qilasiz. Qanday bo'lmasin, siz bir narsani tanlab, ikkinchi narsadan voz kechasiz. Iqtisodiyotda bu voz kechilgan narsaning qiymati "imkoniyatli xarajat" deb ataladi. Agar siz kinoga borishni tanlasangiz, kitob sotib olish imkoniyatidan voz kechgansiz. Sizning tanlovingizning imkoniyatli xarajati – bu kitobdir. Agar kitobni

tanlasangiz, kinoga borish imkoniyatidan voz kechgansiz. Imkoniyatli xarajat – bu kinodir.

Endi murakkabroq misolni olaylik. Siz universitetda o'qiysiz. Har kuni ertalab darsga borasiz. Darsga borish sizga bepulmi? Yo'q. Siz darsga borish uchun vaqt sarflaysiz. Shu vaqt ichida siz uxlab yotishingiz, do'stlaringiz bilan sayr qilishingiz, ishlab pul topishingiz mumkin edi. Siz darsga borishni tanlaganingiz uchun shu boshqa imkoniyatlardan voz kechyapsiz. Demak, darsga borishning ham o'z imkoniyatli xarajati bor. Hech qanday tanlov bepul emas. Har bir tanlovning bir narxi bor. Bu narx har doim ham pul bilan o'lchanmaydi. Ko'pincha vaqt, kuch, sog'liq yoki boshqa narsalar bilan o'lchanadi.

Cheklangan resurslar muammosi nafaqat oddiy odamlar, balki firmalar va davlatlar oldida ham turadi. Bir firma olaylik. Uning ham resurslari cheklangan: puli, ishchilari, xomashyosi, vaqti. Firma ko'plab mahsulotlarni ishlab chiqarishi mumkin, ammo hammasini birdaniga ishlab chiqara olmaydi. U qaysi mahsulotni ishlab chiqarishni tanlashi kerak. Qaysi mahsulot ko'proq foyda keltiradi? Qaysi mahsulotga bozorda talab yuqori? Qaysi mahsulotni ishlab chiqarish firma uchun foydaliroq? Bularning hammasi iqtisodiy tanlov masalalari. Firmaning har bir qarori ma'lum bir imkoniyatli xarajatga ega. Agar firma bir mahsulotni ishlab chiqarishni tanlasa, boshqa mahsulotni ishlab chiqarishdan olinadigan foydadan voz kechadi.

Davlatni olaylik. Davlatning ham resurslari cheklangan. Davlat byudjeti cheklangan. Davlat bu pulni qayerga sarflashni tanlashi kerak. Yo'llarni ta'mirlashga, maktablarga, kasalxonalarga, armiyaga, pensiyalarga, nafaqalarga? Hammasiga birdaniga yetarli pul yo'q. Davlat qaysi sohalarga ko'proq pul sarflashni, qaysilariga kamroq sarflashni tanlashi kerak. Bu ham iqtisodiy tanlovdir. Va bu tanlovning ham o'z imkoniyatli xarajati bor. Agar davlat yo'llarga ko'p pul sarflasa, maktablarga kam pul qoladi. Agar maktablarga ko'p pul sarflasa, kasalxonalarga kam qoladi.

Resurslardan samarali foydalanishning asosiy yo'nalishlari quyidagi jadvalda

Yo'nalish	Tavsifi	Amaliy misollar
Resurslarni tejash	Resurslardan isrofgarçilikka yo'l qo'ymaslik, ularni minimal miqdorda sarflash	Energiya tejovchi texnologiyalar, suvni tejash tizimlari
Samarali taqsimlash	Resurslarni eng muhim va eng samarali yo'nalishlarga yo'naltirish	Davlat byudjetini ustuvor sohalarga yo'naltirish
Qayta ishlash va takroran foydalanish	Chiqindilarni qayta ishlash, resurslarni qayta ishlatish	Qog'oz, shisha, plastmassa, metallarni qayta ishlash
Yangi texnologiyalar	Resurslardan samaraliroq foydalanish imkonini beradigan texnologiyalarni joriy etish	Raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirish
Alternativ resurslar	Tugaydigan resurslar o'rniga qayta tiklanadigan yoki cheklanmagan resurslardan foydalanish	Quyosh va shamol energiyasi, bioyoqilg'ilar

keltirilgan.

1-jadval

Resurslardan samarali foydalanishning asosiy yo'nalishlari

Manba: Muallif tomonidan Jahon banki va BMT Taraqqiyot dasturi hisobotlari asosida tuzilgan.

Aytish kerakki, cheklangan resurslar muammosini butunlay yo'q qilib bo'lmaydi. Chunki ehtiyojlar har doim cheksiz, resurslar esa har doim cheklangan bo'ladi. Ammo bu muammoni yumshatish, uni eng samarali tarzda hal qilish mumkin. Buning uchun quyidagi choralarni ko'rish maqsadga muvofiq. Birinchidan,

resurslardan tejab-tergab foydalanish kerak. Isrofgarchilikka yo'l qo'ymaslik, energiya va suvni tejash, chiqindilarni kamaytirish – bularning barchasi resurslarni tejashning oddiy usullaridir. Ikkinchidan, eng muhim ehtiyojlarni eng avval qondirish kerak. Barcha ehtiyojlarni bir vaqtning o'zida qondirish imkoni yo'q, shuning uchun eng dolzarb, eng muhim ehtiyojlarni aniqlash va ularni birinchi navbatda qondirish zarur. Uchinchidan, resurslarni isrof qilmaslik, ularni eng samarali yo'nalishlarga yo'naltirish kerak. Ayrim yo'nalishlarda resurslarning unumdorligi yuqori, ayrimlarida esa past. Resurslarni yuqori unumdorlikka ega bo'lgan yo'nalishlarga yo'naltirish orqali bir xil miqdordagi resurslardan ko'proq foyda olish mumkin. To'rtinchidan, yangi resurslarni topish yoki mavjud resurslardan samaraliroq foydalanish imkonini beradigan texnologiyalarni rivojlantirish kerak.

Texnologik taraqqiyot cheklangan resurslar muammosini yengillashtirishning eng muhim omillaridan biridir. Tarixiy misollar buni yaqqol ko'rsatadi. O'tgan asrda neft resurslari tugab qoladi deb qo'rqishgan. Ammo yangi qazib olish texnologiyalari (shifer nefti, dengiz platformalari) va qayta tiklanadigan energiya manbalarining (quyosh, shamol) rivojlanishi bu muammoni sezilarli darajada yengillashtirdi. Shuningdek, materialshunoslik sohasidagi yutuqlar natijasida ko'plab mahsulotlarni ishlab chiqarishda kamroq xomashyo sarflash imkoniyati yaratildi. Demak, cheklangan resurslar muammosi butunlay yechilmasada, insoniyat aql-zakovati va texnologik taraqqiyot tufayli bu muammoni yengillashtirish mumkin.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, iqtisodiy tanlov va cheklangan resurslar muammosi iqtisodiyot fanining asosidir. Insoniyatning ehtiyojlari cheksiz, ammo ularni qondirish uchun zarur bo'lgan resurslar cheklangan. Shu sababli har bir inson, har bir firma va har bir davlat doimiy ravishda tanlov qilishga majbur. Qaysi ehtiyojni birinchi navbatda qondirish kerak? Qaysi resurslarni qayerga sarflash kerak? Qanday qilib eng ko'p foyda olish yoki eng ko'p foyda keltirish mumkin? Bu savollarga javob berish iqtisodiyot fanining asosiy vazifasidir. Har bir tanlovning o'z narxi bor – bu

imkoniyatli xarajatdir. Bir narsani tanlab, biz boshqa narsadan voz kechamiz. Ushbu oddiy haqiqatni tushunish – iqtisodiy savodxonlikning birinchi va eng muhim qadamidir. Cheklangan resurslar muammosini butunlay yo'q qilib bo'lmasa-da, undan samarali foydalanishni o'rganish mumkin va kerak. Buning uchun resurslarni tejash, ularni eng muhim va eng samarali yo'nalishlarga yo'naltirish, qayta ishlash va yangi texnologiyalarni rivojlantirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shodmonov Sh., Jo'rayev T. Iqtisodiyot nazariyasi: Darslik. – Toshkent: "Iqtisod-Moliya", 2021. – 480 b.
2. Samuelson P., Nordhaus W. Economics. 19th Edition. – McGraw-Hill, 2010. – 744 p.
3. Mankiw N.G. Principles of Economics. 9th Edition. – Cengage Learning, 2020. – 864 p.
4. Robbins L. An Essay on the Nature and Significance of Economic Science. – London: Macmillan, 1932. – 160 p.
5. Xodiev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi: O'quv qo'llanma. – Toshkent, 2018. – 350 b.
6. Jahon banki. World Development Report 2023. – Washington, DC, 2023.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligining rasmiy ma'lumotlari. – <https://stat.uz>